

BALIKESİR CİVARINDA PALEOBOREAL BİR RELİKT (Sarı Çiçekli Orman Gülü-Rhododendron luteum)

Süleyman SÖNMEZ*

ÖZET

Bu araştırmada, Balıkesir'in 25 km kadar batısındaki Gökçeyazı (Ergama) yakınlarında, varlığı ilk defa tespit edilen, Sarı çiçekli orman güllerinden (Rhododendron luteum) bahsedilmekte ve burada bulunuş sebepleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Umgebung von Balıkesir ein Vorhandende Paleoboreales Relikt, Gelbblühende Alpenrose (Rhododendron Luteum)

Man untersucht in dieser Forschung die Gelbblühende Alpenrose (Rhododendron luteum), die sich bei Gökçeyazı (Ergama) befindet. Diese Flora wurde in dieser Gegend zum erstenmal festgestellt.

Gökçeyazı ist von Balıkesir ungefaehr 25km westlich. Man bemüht sich auch, die Gründe des Daseins dieser Gelbblühende Alpenrose (Rhododendron luteum) zu erklären.

* Öğr. Gör.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Sosyal Bil. Eğt. Bölümü
Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Balıkesir.

GİRİŞ

Çalmsı görünüşlü bir bitki olan sarı çiçekli orman gülünün (*R. luteum*) Türkiye'deki varlığı eskiden beri biliniyordu. Trabzon ve çevresinde botanik gezileri yapan Heinrich Freih von Handel-Mazetti'nin 1907-1912 yılları arasında çıkan makalelerinde *R. luteum*'a işaret ettiği anlaşılmaktadır¹.

"Türkiye Bitkileri" adlı eserinde Birand, 1934 yılında Balls ve Gourlay'ın Zigana dağında 2000 m de *R. luteum* (flavum) bulduklarını belirtmektedir².

Kasaplıgil, 1945 yılında Kuzey Anadolu'da yaptığı botanik gezileriyle ilgili eserinde, gerek Trabzon'un güneyindeki dağlarda, gerekse Ayancık güneyindeki Çangal ve Zindan dağları ormanlarında 50-2000 m ler arasında, kuzey yamaçlarda ve orman açıklarında *R. luteum* (flavum)'a rastladığını yazmaktadır³.

R. luteum'un normal yayılış alanı dışında yani Batı Anadolu'da bulunuşuna ilk işaret eden Peşmen, bu bitkiye Musluk Köyü-Bursalıhan arasında, Havran çayının çıkış kolu boyunca 3-4 km lik alanda lokal olarak 200-250 m seviyelerinde rastladığını bildirmektedir⁴.

Yine Peşmen bu bitkinin Kolşik bir element olduğunu ve maki formasyonu ile ilişkisi olmadığını, Batı Anadolu'da bulunuşunun bir rastlantı olduğunu ifade etmektedir.

Peşmen yapmış olduğu araştırmalar sırasında *R. luteum*'un bulunduğu ortamın edafik şartlarını da oldukça ayrıntılı gözlemlemiş, bu bitkinin asit reaksiyonlu (pH 5.35) ve kireçsiz topraklarda geliştiğini, nem sever bir tür olduğunu, sulu dere kenarlarında yetiştiğini tespit etmiştir.

Kayacık da, Edremit Balıkesir arasında *R. luteum*'ların görüldüğünü yazmaktaysa da yerleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir⁵.

Davis, eserinin altıncı cildinde, Edremit'e 50 km mesafedeki Sapçe'de 520 m de *R. luteum*'un Kayacık ve Eliçin tarafından bulunuşuna işaret etmektedir⁶.

Tarafımızdan 1988 Temmuzunda Gökçeyazının (Ergama) 4 km kadar güneyinde, 430 m de, kuytu bir dere içinde ilk defa *R. luteum*'lara rastlanılmıştı.

Daha sonra Eylül 1988'de yapılan ikinci gezi sırasında, Gökçeyazının 2,5 km kadar doğu-güney doğusundaki Ellez dere vadisinde, Sekiyurt ile Çamtepe arasında kalan kesimde 210 m de *R. luteum* birliklerine rastlanılmıştır (Şekil: 1).

1 B. Kasaplıgil; Kuzey Anadolu'da Botanik Gezileri, 1947, s. 116.

2 H. Birand; Türkiye Bitkileri, 1952, s.

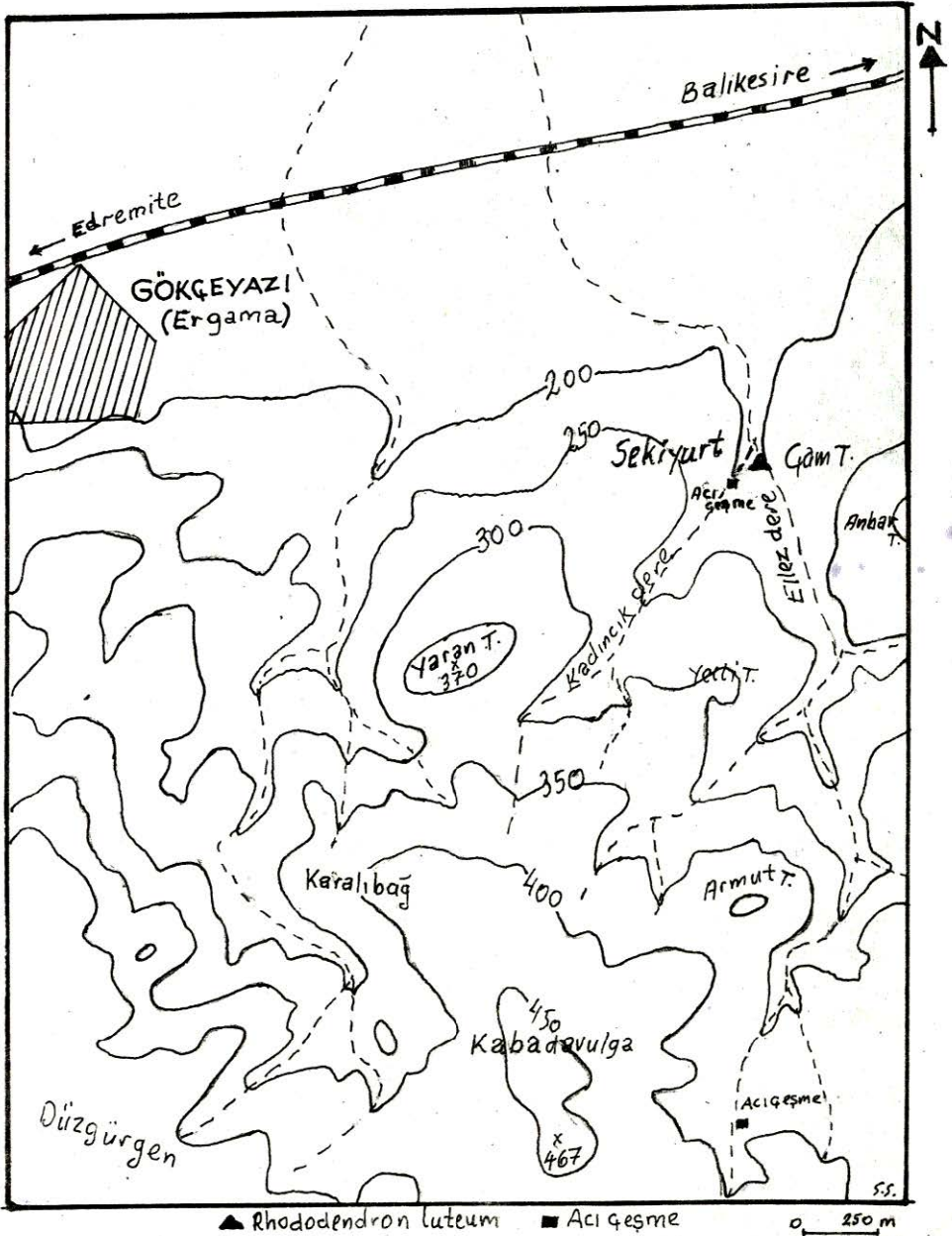
3 B. Kasaplıgil; a.g.e., s. 55, 57, 126.

4 H. Peşmen; Batı Anadolu Ericaceae Üyeleri ve Maki Formasyonu ile İlişkileri Üzerinde Bir Araştırma, 1971, s. 16, 30, 34.

5 H. Kayacık; Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematığı, III. Cilt, 1975, s. 194.

6 P.H. Davis; Flora of Turkey VI, 1978, s. 91.

Çiçeklenmiş halde görebilmek amacıyla 1989 mayısında söz konusu sa-
haya tekrar gidilmiş fakat R. luteum'ların çiçeklenme devrelerinin sona erdiği
müşahede edilmiştir (Resim: 1).



Şekil: 1
Rhododendron luteum'un rastlandığı sahanın topoğrafik krokisi



Resim: 1

*Ellez dere vadisinde çiçeklenme dönemi henüz sona ermiş
Rhododendron luteum (sol planda)*

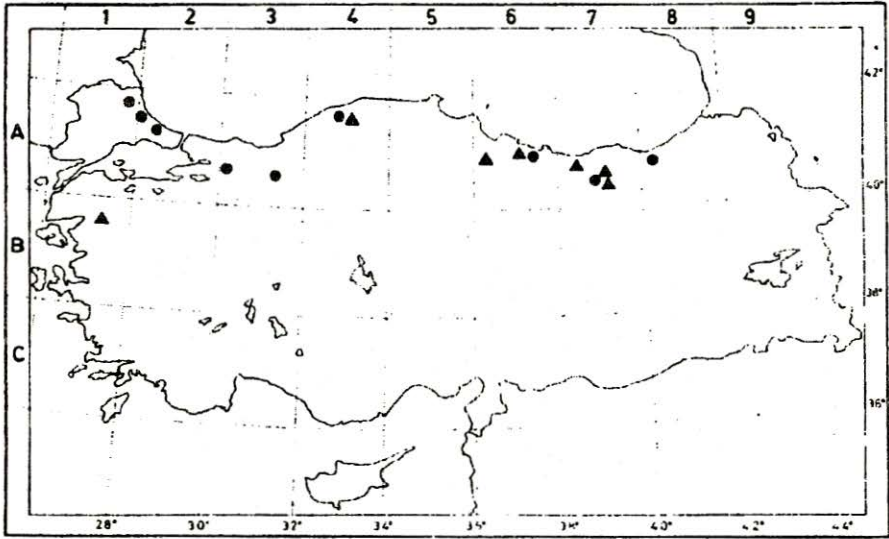
RHODODENDRON LUTEUM'UN TABİİ YAYILIŞ ALANI VE BU ALANIN FİZİKİ COĞRAFYA ŞARTLARI

R. luteum'un Türkiye'deki tabii yayılış alanı Karadeniz bölgesidir (Şekil: 2). Bu bölge floristik olarak Paleoboreal Avrupa flora bölgesine dahildir. Bu bölgenin batısında Öksin, doğusunda Kolşik alt flora bölgeleri ayırdedilmiştir.

Bölgenin iklim olarak en önemli özelliği, nemlilik şartlarının bütün yıl bitki hayatına uygun olmasıdır⁷ (Şekil: 3). Yani diğer bir deyişle, yağışlar yıla düzenli sayılabilecek bir biçimde dağılmıştır. Etkili bir kurak devre söz konusu değildir.

Karadeniz bölgesinde sıcaklık şartları da bitki hayatına çok elverişlidir. Dağların denize bakan yüzlerinde, 1000 m nin altındaki kademedeki kışlar ılık, yazlar fazla sıcak değildir (Şekil: 3). Alt kademe nemli-ılık şartlarla karakterize edilir. 1000 m den yukarlarda ise nemlilik durumunda önemli bir değişiklik ol-

7 Rhododendron luteum'un esas yayılış alanının iklim özelliklerini yansıtabilmek için, Inebolu istasyonu seçilmiş ve Balıkesir'le mukayese edilmiştir.



Şekil: 2

R. ponticum ve *R. luteum*'un Türkiye'deki yayılış alanı (Baytop'tan)

mamakla beraber, kış mevsiminin yumuşaklığını kaybettiği görülür. Bu yüzden üst kademede nemli-serin şartlar hakimdir.

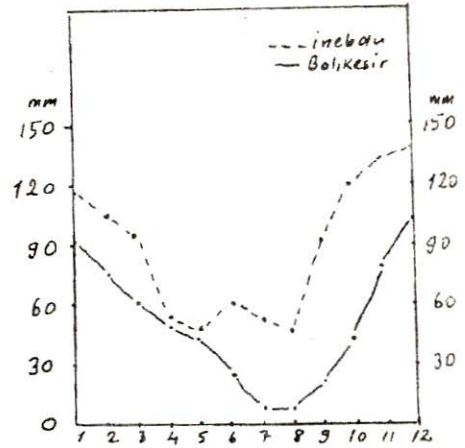
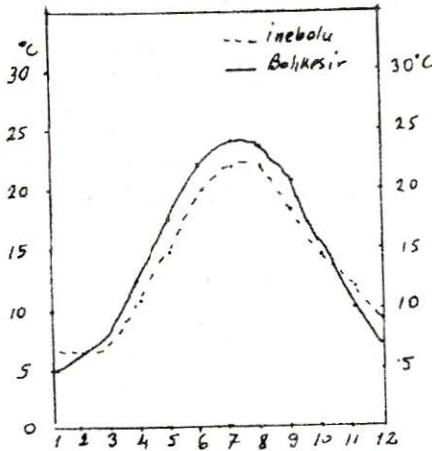
Mevcut bilgilerimiz ışığında, Rhododendron luteum'ların yatay istikamette güneye doğru yayılış sınırını, yağış miktarı ve yağış rejiminin, dikey istikametteki üst yükselti sınırını da düşük sıcaklıkların tayin ettiğini söyleyebiliriz.

Karadeniz bölgesinde hüküm süren iklim şartları, topraklarda Podsolleşme ve tiresine yol açmıştır. Yani topraklarda yıkanma, kireç bakımından fakirlik ve asit reaksiyonu gibi özellikler belirgindir.

Karadeniz bölgesinde her ne kadar *R. luteum*'lar kuzeye bakan yamaçlara yerleşmişlerse de, bunların daima orman kenarları ve orman açmalarında bulunmaları, tam manası ile gölge bitkileri (siofit) olmadıklarının göstergesidir.

RHODODENDRON LUTEUM'UN TESPİT EDİLDİĞİ SAHANIN FİZİKİ COĞRAFYA ŞARTLARI

R. luteum birliklerinin Balıkesir'in batısında buldukları saha ana hatlarıyla Akdeniz iklim bölgesi sınırları içindedir (Şekil: 3). Kış sıcaklıkları bakımından Karadeniz bölgesinin alt kademesi ile benzerlik gösterdiği görülür (Şekil: 3). Bu sebeple *R. luteum*ların yayılışlarını kış sıcaklıklarının engelleyemeyeceği anlaşılır.



Şekil: 3

Balıkesir ve İnebolu'nun; a) Termik Rejim Diyagramı,
b) Yağış Rejim Diyagramı

Yağışlar bakımından yapılan mukayesede, Balıkesir'de yıllık ortalama yağış miktarlarının düşük, yaz kuraklığının şiddetli olduğu görülür (Şekil: 3). Bu şartlar *R. luteum* gibi nemlilikten hoşlanan bir bitkinin yayılışını engelleyecek şartlardır.

Kısaca denilebilir ki, yağış şartları *R. luteum*'un Balıkesir çevresinde mevcudiyetini devam ettirmesine elverişli değildir.

O halde nasıl oluyor da söz konusu bitki bu sahada tutunabiliyor?

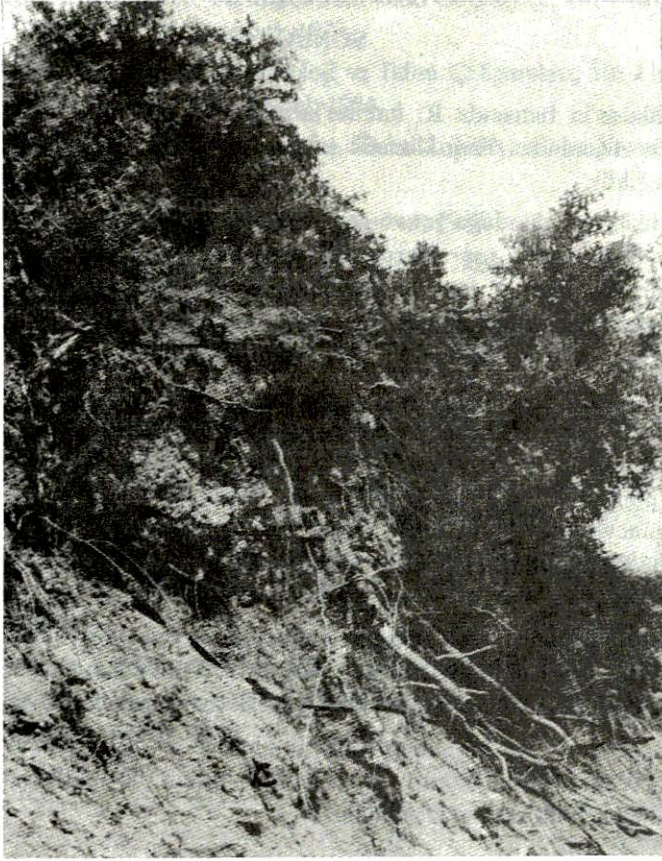
Yapılan gözlemler ortaya çıkarmıştır ki; *R. luteum*'un bu sahada tutunabilmesini, başta edafik şartlar olmak üzere hidrografik ve orografik şartlar sağlamıştır.

Bitkinin rastlandığı Gökçeyazı civarında, bilhassa andezitler üzerinde, ki-reç ihtiva etmeyen asit reaksiyonlu podsolik topraklar oldukça yaygındır. Araştırmalar sırasında *R. luteum* birliklerinin podsolik karakterde topraklar üzerine yerleştikleri müşahade edilmiştir. İncelenen bir toprak profilinde, açık kahverengi A₁, soluk-gri A₂, kırmızımsıtrak B ve çözülmüş anakaya halinde C horizonlarının gayet bariz olarak geliştikleri görülmüştür (Resim: 2).

Toprak şartlarının elverişliliği *R. luteum*ların bu çevrede tutunabilmesine yetmemektedir.

Arazi gözlemleri, *R. luteum*'ların bütün yıl aradıkları nemlilik şartlarını, ancak, daima nemli ve kuytu, az güneşlenen, kuzeye açık vadi tabanlarında ve yamaçlarında bulduğunu göstermiştir.

Yine gözlemler ortaya çıkarmıştır ki; toprak, nem ve bakı üçlüsünün teşkil ettiği ortam, *R. luteum*'ların bu çevrede tutunabilmesine, varlığını devam ettirebilmesine yeterli değildir. Çünkü, *R. luteum*ların varlığı, nemlilik şartlarıyla



Resim: 2
Rhododendron luteum birliklerinin yerleştiği alanda,
podsolik bir toprak profili (A₁, A₂, B ve C
horizonları seçilmektedir)

beraber, bu nemliliği temin eden su kaynaklarının kimyevi özelliklerine de kesin olarak bağlıdır.

Gerçekten de, müşahede edilen hemen her birliğin yakınlarında, pH değeri düşük yani asit reaksiyonlu, demirli bileşiklerce zengin su kaynakları bulunmaktadır. Halk bunlara "acı çeşme" veya "acı su" adını verir. Bunlar ağıza alındığında pas tadı bırakır ve genellikle içilmez. İşte, Balıkesir'in batısındaki sahada, *R. luteum* birliklerinin mevcudiyetlerini sürdürmesini sağlayan esas şart budur.

Şayet, *R. luteum*'ların yaşabilmeleri sadece bütün yıl devam eden nemlilik şartlarına ve podsolik topraklara bağlı olsaydı, onları sık olarak çok daha geniş bir yayılış alanında görmemiz mümkün olabilecekti.

SONUÇ

Balıkesir'in batısında *R. luteum*'ların bulunduğu saha, bu bitkinin esas yayılış alanı dışındadır. Yani iklimatik şartlar bu bitkinin bu sahada yetişmesine elverişli değildir.

Birliklerin bulunduğu yer ve çevresindeki podsolik karakterdeki topraklar da dikkat çekicidir. Bu toprakların yörede hüküm süren bugünkü iklim şartları altında gelişmiş olmaları mümkün görülmemektedir. Bu durumda, podsolik toprakların paleosol olmaları ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Yani bu topraklar, günümüze nazaran, daha nemli ve soğuk olan iklim şartları altında teşekkül etmişlerdir.

Bilindiği gibi, Pleistosen'deki glasyal devre sırasında Anadolu'da da plüvial devre hüküm sürüyordu. İklim kuşakları ve buna bağlı olarak da bitki kuşakları güneye doğru kaymıştı. Bu sırada, Paleoboreal Avrupa (orman) florası alanını güneye doğru genişletmiş, tüm Güney Marmarayı ve Batı Anadoluyu kaplamıştı. Podsolik topraklar da bu paleoklimatik şartlar altında teşekkül etmişlerdi.

Glasyal devrenin sona ermesini müteakiben, Paleoboreal flora da kuzeye doğru çekilerek Karadeniz bölgesine inhisar etmişti. Fakat bazı elemanlar ise aradıkları ekolojik şartların mevcut olduğu yerlerde yaşamaya devam ettiler.

İşte, iklim ve toprak şartları dikkate alındığında, Balıkesir'in 25 km kadar batısında bulunan *Rhododendron luteum* birliklerinin plüvial devreden kalan relikler olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

KAYNAKLAR

1. ATALAY, İ.: Toprak Coğrafyası, Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Yay. No: 8, İzmir, 1982.
2. ATALAY, İ.: Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş, Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Yay. No: 19, İzmir, 1983.
3. ATALAY, İ.: Vegetasyon Coğrafyasının Esasları, Dokuz Eylül Üniv. Yay. ISBN: 0901. DK. 89. 004. 056, İzmir, 1990.
4. BAYTOP, A.: Farmasötik Botanik, İst. Üniv. Ecz. Fak. Yay. No: 25, İstanbul, 1977.
5. BAYTOP, A.: Tıbbi Bitkiler Atlası, İst. Üniv. Ecz. Fak. Yay. No: 26, İstanbul, 1978.
6. BİRAND, H.: Türkiye Bitkileri, Ankara Üniv. Fen Fak. Yay. Um 58-Bot. I, Ankara 1952.
7. DAVIS, P.H.: Flora of Turkey, VI, Edinburg, 1978.

8. DÖNMEZ, Y.: Kocaeli Yarımadasının Bitki Coğrafyası, İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 112, İstanbul, 1979.
9. DÖNMEZ, Y.: Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları, İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 102, İstanbul, 1984.
10. DÖNMEZ, Y.: Bitki Coğrafyası, İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 3213, İstanbul, 1985.
11. ERİNÇ, S.: Vejetasyon Coğrafyası, İstanbul, 1967.
12. ERİNÇ, S.: Jeomorfoloji I (Genişletilmiş 2. Baskı), İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 23, İstanbul, 1968.
13. IRMAK, A.: Toprak İlimi, İst. Üniv. Orman Fak. Yay. No: 121, İstanbul, 1968.
14. KASAPLIGİL, B.: Kuzey Anadolu'da Botanik Gezileri, Tarım Bak. Orman Genel Müd. Yay. Özel Sayı: 32, İstanbul, 1947.
15. KAYACIK, H.: Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği, III. Cilt, Angiospermae, İst. Üniv. Orman Fak. Yay. No: 219, İstanbul, 1975.
16. PEŞMEN, H.: Batı Anadolu Ericaceae Üyeleri ve Maki Formasyonu İle İlişkileri Üzerinde Bir Araştırma, Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi No: 115, İzmir, 1971.
17. SÖNMEZ, S.: Balıkesir-Ergama-Savaştepe-Gölcük Arasındaki Sahanın Bitki Örtüsü, İstanbul Üniv. Sos. Bilimler Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988.